

SVETLANA SLAPŠAK

Beograd

KULTURNA FIKCIJA VEZANA ZA ANTIKU U SRPSKOJ
KNJIŽEVNOSTI NA PRELOMU 19. i 20. VEKA

Šta znači upotreba antičkih motiva u modernoj književnosti? Da li je dovoljno otkriti ih i ustanoviti razlike u obimu, detaljima i značenju? Koji se drugi zaključci, sem o stepenu poznavanja onoga ko ih je upotrebio, veštini integrisanja, i najzad o neumrlosti tih motiva — može uopšte dobiti? Najjednostavniji način da se na ta pitanja odgovori jeste da se pribegne onim metodima kojima se inače ispituje moderna književnost, jer se želi ispitati jedan njen segment. Na raspolaganju su, najšire uzev, strukturalizam, socio-antropološka istraživanja, semiotika i estetika ili teorija recepcije. Ne bi se trebalo lišavati provere nijednog od ovih metoda u istraživanju pojedinih tema; no za nesumnjivo istorijski orijentisano posmatranje nameće se estetika, odnosno teorija recepcije, jedini noviji metod koji pokušava da povrati dostojanstvo i konzistentnost istorijskim i komparativnim izučavanjima književnosti. Tek je estetika recepcije, odnosno H.R. Jaus, radikalno kritikovao genetički metod, koji se uglavnom upotrebljavao u istraživanju motiva. Naravno, nijedna primena novog metoda ne može da zameni ni da izbaci obimnu dokumentaciju, poštenu deskripciju i logičko zaključivanje, ali ako se jedan način organizovanja tih postupaka pokaže po neki od njih štetnim, treba ga zameniti. To je ujedno i glavni prigovor Jousa na genetički metod — to jest na pristup Ernesta Kurcijusa: istraživanje porekla motiva sa jedne strane zapostavlja formalne inovacije, a sa druge recepcijski potencijal teksta. Sa druge strane, u domaćoj istoriji i teoriji književnosti stanje se u poslednjoj deceniji brzo i temeljno menja, zahvaljujući pre svega radovima zagrebačke škole. Tako se mora uzeti u obzir pojam *stilske formacije* ako se u bilo kojem sistemu književnih pravaca ili periodizacije hoće posmatrati književna recepcija antike.

Termin „kulturna fikcija” treba da bliže odredi onaj aspekt recepcije koji se ovde želi ispitati: to znači da je težište više na narativnim formama, iako i u poeziji može da se nadje celovito tumačenje, odnosno manje ili više potpun *kulturni model* — prirodno tlo za kulturnu fikciju ipak je prozna naracija. Šta podrazumevam pod *kulturnim modelom*? To bi trebalo da bude proizvod kulturne fikcije, odnosno predstava o antičkom svetu. Ona uključuje opise materijalne i duhovne kulture u hijerarhizovanoj strukturi koja implicira tumačenje i vrednovanje. Jasno je da se u različitim

vremenima i na različitim mestima mislilo različito o antici: drugim rečima, na području književnosti (ne nauka o antičkoj civilizaciji) i kulture u celini, antika je u odredjenom trenutku zapravo ono što je tada njena recepcija, a odnos nauke i književnosti / kulture ne mora biti jedino odnos istine i laži. Taj odnos može biti i komplementaran. Ako se slikovito izrazim, pretpostavka je da postoji, na primer, antika simbolizma, antika ekspresionizma, pa čak i antika zenitizma ili nadrealizma. Koliko god paradoksalno izgledalo, biće lakše otkrivati kulturni model u onim književnim pojavama koje imaju programe i objavljene poetike, odnosno, biće lakše detektovati takav model u nekom kratkovekom pokretu nego u realizmu — naravno, ako je recepcije uopšte bilo. Period koji se ovde pokušava obuhvatiti bio je jedan od najživljih u recepciji antike u srpskoj književnosti: ovo uverenje je pretpostavka predloženog referata, i ako se ono potvrdi, opravdanost primene kulturnog modela ima više razloga da se diskutuje.

Kulturni model je zamišljen kao model opisa, odnosno neko pravilo deskripcije koja pojedine potporne tačke traži u modernim književnim metodologijama. To pravilo deskripcije bi, kako predlažem, trebalo da ima sledeće elemente:

I. Oblici recepcije

1. Citat (navod 2. Referenca) upućivanje 3. Interpretacija / tumačenje 4. Reinterpretacija

II. Formulisanje recepcije

1. Imenovanje 2. Neimenovanje

III. Tematske celine recepcije

1. Materijalna kultura 2. Književni fond antike 3. Kulturna istorija / istorija 4. Mitologija

IV. Izvori recepcije

1. Direktni izvori — tekstovi, priručnici, naučni radovi 2. Indirektni izvori — književna, likovna tumačenja, drugi oblici masovnog komuniciranja.

I. *Oblici recepcije*. Pod *citatom* se podrazumeva i prevod; *reinterpretacija* podrazumeva, bez obzira na to da li je reč o reinterpetiranju mita ili književnog teksta, sivejne promene, najčešće davanje nove simbolike priči ili likovima.

II. *Formulisanje recepcije*. Ova je podela posebno značajna za suvremenu, ili uopšte modernu književnost, u kojoj *neimenovanje* najčešće treba da označi arhetipsku vrednost preuzetog motiva, priče i drugog.

O grupama III i IV čini se da nije potreban poseban komentar.

Mnogo opasnije i za dokazivanje nepristupačnije je područje književnih pokreta i nekih njihovih opštih stavova prema antičkom sveta: često ni oni sami (kao simbolizam ili futurizam) nisu ni dovoljno posvedočeni ni tradicionalno

prihvaćeni kao pojave u domaćim književnostima. Druga nevolja je u tome što obim ovakvog saopštenja zahteva ispuštanje celokupnog dokazivanja i analize: na osnovu sopstvenih objavljenih i neobjavljenih istraživanja, usudiću se da predložim preliminarni opis tipova recepcije antike u novijim književnim pokretima srpske književnosti, sa punom svešću o mogućnoj parcijalnosti ili uopštavanjima koja takvo mišljenje često prate.

Romantizam: uzet je u obzir samo Laza Kostić, čije književno delo može da se ispituje u svakoj odrednici predložene podele; ono je izrazito programski vezano za znanja o antičkom svetu. Balkanska tradicija posmatra se kao legitimni naslednik antičke, posebno u slučaju „Besede”: u toj pesničkoj viziji dramske poezije „srpska vila” nastavlja negovanje antičke tragedije na balkanskom tlu.

Simbolizam: uzeta je u obzir poezija Vojislava Dučića, jer se veći broj književnih istoričara saglašava oko simbolističkih nagoveštaja u njoj; zatim poezija Jovana Dučića i Milutina Bojića. U sve ove trojice pesnika javljaju se karakteristični postupci u odrednicama I i II — pre svega fiktivne istorijske ličnosti (odnosno imenovanje anonimnih) koje su simbolički opredeljene (paradigme). Isti postupak primenjuje Kavafi, pesnik koji je ključno uticao na pozni evropski simbolizam. Antika je u simbolističkom tumačenju izvesno utopijski svet, suprostavljen umerenosti i gradjanskoj uredjenosti: kob intelektualne ili erotske slobode prati „paradigma” svih pomenutih pesnika. Simbolistički pesnici preuzimaju i jedan strogo odredjeni antički žanrovski formativ — epitaф, koristeći njegovu zgusnutost, pa čak i fragmentarnost, kao stilski postupak. *Ekspresionizam*: uzeti su u obzir Stanislav Vinaver (*Priče koje su izgubile ravnotežu*), i poezija Anice Savić Rebac i Dimitrija Mitrinovića. Bliži uzorima evropskog, posebno nemačkog ekspresionizma, Vinaverov antički svet zasniva se na promeni na Olimpu — vrhovnog boga zamenjuje Prometej, kao simbol za čoveka: sličnu važnost dostižu Sizif, Edip, Nioba, svi žrtve i protivnici bogova. Promene kulturnog modela su uglavnom u odeljku III. Uklanjanje svake ikoničnosti karakteriše kozmološku poeziju Anice Savić Rebac i Dimitrija Mitrinovića; namerno brisanje značenja i udaljavanje od početnih mitoloških sižea ilustruje ekspresionistički agnosticizam i potrebu naglašavanja primarnog, arhetipskog.

Avangardni pokreti: uzeta je u obzir pre svega najranija proza Rastka Petrovića, pisca koji je višestruko uticao na avangardne pokrete. U Petrovićevoj *Burleski*... mitska prošlost balkanskih Slovena u potpunosti se rekonstruiše na lingvističko-stilskom modelu usmenog iskaza pre okamenjivanja: sa ponavljanjima, nelogičnostima, preterivanjima, gubljenjima niti pripovedanja. Udaljena je veza sa odeljkom III, ali se

zato reinterpretacija odnosi zapravo na samu strukturu teksta, koji obnavlja, a ne na motive ili sižejne celine. Pravi nastavljatelj Rastka Petrovića bio je Momčilo Nastasijević, koji je takodje obnavljao strukture „arhaičnih” tekstova; na tematskome planu, Rastko Petrović je inicirao tip recepcije koji bi se mogao nazvati „vitalističkim”, i koji se nastavio u zenitizmu Ljubomira Micića. Balkanska prošlost, premda suprotstavljena klasičnom konceptu, zasniva se u tumačenju zenitista na snazi primarnog, autohtonog kulturnog impulsa — ona je pozitivno odredjen izvor. Za razliku od ove struje, drugi tip recepcije, tematski bliže povezan sa antičkim svetom, mogao bi se nazvati „eskapističkim”: u poeziji Miloša Crnjanskog, Todora Manojlovića, Danice Marković, antički svet je neka vrsta utopijskog utočišta, čija je duhovna vrednost upravo u udaljenosti, nepovezanosti sa sadašnjošću. U ranom *Dnevniku Čarnojevića*, pre nego što je proglasio sumatraizam, Miloš Crnjanski govori o Parosu kao sanjanom mestu bekstva. Ovaj tip odnosi se uglavnom na odeljke I i III, i ponekad je veoma bogato motivski odredjen: primer je poezija Todora Manojlovića. Između vitalizma i eskapizma kao varijanti recepcije koje svakako unose elemente inovativnosti, nadrealizam odlikuje upravo indiferentnost prema tumačenju antičkog sveta: on nije ni predmet novih vrednovanja ni kritike, usmerene prevashodno na skorije kulturne fenomene.

Poseban tip recepcije antičkog sveta javlja se u književnim delima van pokreta — ne retko i van sfera književnog života i priznatih vrednosti. Povremeno na granici onoga što bismo odredili kao trivijalnu književnost, dela Stamenka Djurdjevića (*Porna, Semiramida*), Mladena St. Djuričića (*Mrtva straža*), istorijski romani Svetomira Nastasijevića, svedoče o recepciji koja se direktno nadovezuje na snažnu struju u evropskim književnostima druge polovine 19v., rascepljenu u dva međjusobno suprotstavljena pravca: dok dela Anatola Fransa, Pjera Loisa ili čak i Ničea rekonstruišu antičku kao svet nesputane duhovne slobode, koji hrišćanstvo na duhovnom planu iznutra razara, dela Bulvera Litona ili Henrika Sjenkijevića zauzimaju upravo suprotno stanovište. Od te izuzetno važne evropske kontraverzije ostala je na književnoj periferiji, pa i našoj, rudimentirana recepcija antičkog sveta u kojoj je prošlost *kob*: ona neposredno ugrožava život sadašnjosti, kao u romanu Mladena St. Djuričića.

Poseban deo provere opisa kulturne fikcije bio bi povezivanje sa formalnim i žanrovskim inovacijama. Za pravce koji su ovde uzeti u obzir, recepcija antičkog sveta se nesumnjivo povezuje se oblicima zasnovanim na fragmentarnosti i formalnoj nepreciznosti, kao što su pesma u prozi, lirski zapis, crtica, kratki roman i slično.